

הלל

חובת אמירת ההלל

חיוב באמירת ההלל – מדאורייתא, או מדברי קבלה, או מדרבנן: שנינו במסכת שבת ב"ב כ"א: 'לשנה אחרת קבעום ועשאום ימים טובים בהלל והודאה'. הרי שנקבע היום והחיוב להודות בו ע"י חכמים שבאותו דור, וכן כתבו הרמב"ן בהשגות לספר המצוות שורש א והאור זרוע ח"ב הל' ראש חודש ס"י תנה שהחיוב באמירת ההלל בחנוכה הוא מדרבנן. וכן נראה מהשגת אריה ב"ב ס"ט שהמסופק אם אמר הלל, אינו חוזר לאומרו כדין ספק דרבנן. ולדעתם יש לבאר שהק"ו שבגמ' במגילה ב"ב י"ד: 'אמר רבי חייא בר אבין אמר רבי יהושע בן קרחה, ומה מעבודת לחירות אמרין שירה, ממיתה לחיים לא כל שכן', הינו מדרבנן ולא מדאורייתא, וכן מפורש בתשב"ץ ח"ב ס"י קפ"ב, וכ"כ הסמ"ג בהל' מגילה. והרא"ם שם באר שהק"ו הוא אסמכתא בעלמא הוא. וכן דעת הרמב"ם ב"ב פ"ג הל' מגילה (ולדעתו, דין אמירת ההלל בכל הימים הוא מדרבנן כמבואר בהל' חנוכה פ"ג ה"ו ובספר המצוות שם. והסמ"מ כתב בדעת הרמב"ם שהוא חובה מדברי קבלה. וחלק על המגיד משנה שסבר שישנו חיוב לאומרו מדברי קבלה, אך מועד אמירתה הוא מדרבנן), וכן ס"ל לדיעות שהחיוב במקרא מגילה הוא מדרבנן, וכן הכריע הביאור הלכה ב"ב תכ"ב: 'דיש על האנשים חיוב מדברי סופרים'. וכן כתב הנצי"ב בהעמק שאלה שאילתא כו סק"א: 'פי' בשעה שאירע הנס, ולא ביום ההוא בכל שנה, דזה אין לו עיקר מן התורה אלא מדרבנן, וכן דייק מרש"י במגילה שם שדווקא באותה שנה התחייבו להודות מדאורייתא ואינו חיוב לדורות. אולם החת"ס באור"ח ס"י רח ובי"ד ב"ב ר"ג כתב שיום שניצל בו ממוות לחיים הוא מחוייב מדאורייתא בהודאה, ואופן הזכרתו הוא מדרבנן, ובספק – חוזר. ולמד זאת מהנאמר בפסחים ב"ב ק"ו: 'נביאים שביניהן תקנו להן לישראל, שיהו אומרים אותו על כל פרק ופרק ועל כל צרה וצרה שלא תבא עליהן, ולכשנגאלין אומרים אותו על גאולתן'. והגרי"ז בהל' חנוכה פ"ג ה"ו באר שאמירת ההלל מיסודה הינה מדברי קבלה ולא רק מדרבנן. והבה"ג מנה אמירת ההלל כדאורייתא, וכ"כ הסמ"ק ב"ב קמו והיראים ס"י רסב (הגם שחיובן מדרבנן) וכן סבר מהרי"פ פרלא עשין נט-ס בדעת הר"ס"ג. וכן הובא משמיה דרבנו דניאל הבבלי בספר מעשה ניסים לר' אברהם בן הרמב"ם שימי החנוכה אלו ימים של נצחון האומה וגבורתו ית"ש, ולכן חייב לומר את הלל מדאורייתא, ור' אברהם בן הרמב"ם חלק עליו וס"ל שחייב מדרבנן בלבד.

ההלל נאמר כחובת היום ככל יו"ט, או כהודאה על נס השמן, או על גאולתן: יש לעיין בשל מה נאמר ההלל בחנוכה. הנה התוס' בתענית דף כח: בד"ה 'יו"ט' כתבו 'דכל הח' ימים היה הנס מתגדל והיה כל חד וחד יום טוב'. הרי שההלל נאמר כדין הלל בכל

יו"ט, כשם שבסוכות אמרינן בכל יום הלל. וכן פשט דברי הגמ' בערכין בדף י: שהשוותה את דין אמירת הלל דחנוכה לשאר מועדות. ובקונטרס חנוכה ומגילה לגר"ח טורצין סי' י באר עפ"י זה כי לכן היו צריכים לקבוע ימים אלו כ'ימים טובים', הגם שלא נאסרו בעשיית מלאכה כדפרש"י בשבת בדף כא: בד"ה 'ועשאום', בכדי שיאמר ההלל, שכן אמירת ההלל הינה מפאת קדושת היום. ברם בגמ' בפסחים בדף קיז. נאמר: 'נביאים שביניהן תקנו להן לישראל, שיהו אומרין אותו... על כל צרה וצרה שלא תבא עליהן, ולכשנגאלין אומרים אותו על גאולתן'. וכן באר רש"י בד"ה 'ועל כל צרה': 'אם חס ושלום תבוא צרה עליהן ויושעו ממנה, אומרים אותו על גאולתן, כגון חנוכה'. הרי שהלל דחנוכה נאמר כהודאה על ההצלה והישועה והגאולה שהושיע ד' אותם, ולא מחמת היום. וכן מבואר בגמ' במגילה בדף יד. שיש לומר שירה על יציאה ממוות לחיים כשלעצמה. וכן הוא ברבינו דניאל הבבלי בספר מעשה ניסים לר' אברהם בן הרמב"ם שימי החנוכה אלו ימים של נצחון האומה וגבורתו ית"ש, ולכן חייב לומר את הלל אף מדאורייתא. וכן מפורש במגילת תענית פ"ט: 'ומה ראו לגמר בהם את ההלל, ללמדך שכל תשועה ותשועה שעשה הקדוש ברוך הוא לישראל הם מקדימין לפניו בהלל ובשבח'. וזהו לשונו של סדר היום ענין חנוכה: 'התנו שאותם ח' ימים שנעשה להם הנס בימי מתתיהו... ועוד לגמור בהם את ההלל משום ההצלה הגדולה שהצלנו מכף אויבנו', וכ"כ המרכבת משנה על הרמב"ם בריש הל' חנוכה והחת"ס באו"ח בסי' רח וביור"ד בסי' רלג. ואף שלעיל (על 'מעמד היום') הבאנו שיטות הסבורות שאין לומר הודאה על נס הנסתר ונכסה בדרכי הטבע והמלחמות, צ"ל שאמרו כן דווקא על הודאת 'על הניסים' וכן 'שעשה לי נס', אך ההלל נאמר גם על ניסים אלו כמבואר בגמרות דלעיל.

ויש לתלות חקירתנו בשתי הדיעות שזכרו בשבולי הלקט ענין ראש חודש סי' קעד בטעם גמירת ההלל בחנוכה: 'ולמה גומרינן את ההלל בחנוכה, מצאתי הטעם בשם רבינו שלמה זצ"ל מתוך שהיא חלוקה בנרותיה כל יום ויום, חלוק משלפניו הוי כחג שחלוק בקרבנותיו. ואחי ר' בנימין נר"ו פירש... שהרי הנס נתחדש בכל יום ויום כשנכנסו יוונים להיכל טמאו כל שמנים שבמקדש וכשגברה יד מלכי בית חשמונאי מצאו פך קטן חתום בחותמו של כהן גדול שהיה ראוי להדליק ממנו יום אחד ונעשה להן נס והדליקו ממנו שמונה ימים. אם כן יום ויום נתחדש הנס, ועל חדושן של נס אנו גומרינן את ההלל בכל יום'. הרי שלתירוץ הראשון – היום טוב הוא מחייב באמירת הלל ולכן הצריך שיהא כל יום חלוק מחבירו, ואילו לתירוץ השני – מעלת נס השמן מחייבת באמירת ההלל, ועל כן הצריך שיהא כל יום נס מחודש.

ובעמק ברכה עמ' קנד באר כי יש לומר הלל ושירה רק כאשר יש גבורות ד' וטובות ד'. ולכן ניתן לומר הלל רק על ניסי המלחמה ולא על נס השמן, שכן לא היה בכך טובה לישראל מעבר למידת הגבורה שהתגלתה בנס.

המאירי בשבת בדף כא: כתב בטעם אמירת הלל בכל יום אף שבלילה ראשון לא היה כל נס: 'מברכין על הגאולה ועל הודאת מציאת פך השמן, ושאר הלילות על נס השמן' (ויל"ע שהמאירי

לא העיר על דין הדלקת הנרות ח' ימים, רק על אמירת ההלל. וצ"ל שכיון שהדליקו החשמונאים ח' ימים בעת שנכנסו להיכל, לא התקשה המאירי על תקנתם להדליק לדורות כן, רק על דין ההלל על יום נוסף מימי הנס היה קשיא ליה).

הלבוש בסי' תרע סק"ב אומנם הדגיש כי הנצחון של החשמונאים וכי שגברה ידם עליהם הינו הגורם המחייב בדין אמירת ההלל, אך חידש כי תכלית הנצחון הנס וההלל היא ההצלה הרוחנית שנצלנו מגזירות שזממו היונים, ולא הצלתן הגשמית.

בטעם הדין שגומרין ההלל בחנוכה: הנה מצאנו סתירה במקור החיוב לומר הלל בחנוכה. הגמ' בשבת ב"ב כ"א: שאלה מאי חנוכה, ובארו רש"י והר"ן בכוונת השאלה: 'על איזה נס קבעוה'. ותשובת הגמ' היא נס השמן, ועל כך קבעוה בהלל ובהודאה. ואילו הגמ' בפסחים ב"ב ק"ז: בארה שיש לומר הלל בעת הצלה מהצרה, ורש"י באר 'כגון חנוכה', הרי שההלל נאמר על נס ההצלה ועל הנצחון במלחמה.

יש ליישב בהקדם ביאור הסוגיא בערכין ב"ב י"ג. הגמ' אמרה שישנם שמונה עשר ימים שהיחיד גומר בהן את ההלל, וכללה בהן את שמונת ימי חנוכה. ובהמשך בארה הגמ' כי רק במועד שנאסר במלאכה חייב לומר בו הלל, והקשתה הגמ': 'והא חנוכה דלא הכי ולא הכי וקאמר'. ותירצה: 'משום ניסא'. וכך יש לבאר: שכיון שיומי דחנוכה נקבעו על שום נס השמן – כדאמרינן במסכת שבת, הכי צד גומרין בהם את הלל והא לא נאסרו בעשיית מלאכה? ותירצה הגמ', אה"נ ודין גמירת ההלל הוא רק 'משום ניסא', בשל פרסום הנס ההצלה – כדאמרינן במסכת פסחים שיש לומר לומר [ולגמור] את ההלל בכל פרק ובכל צרה שנושעים ממנה.

הלכות ההלל

שהחיינו על ההלל: בטעם הדין שלא אמרינן 'שהחיינו' בעת אמירת ההלל, נפלה מחלוקת. האבודרהם בברכת המצות ומשפטיהם באר שאין מברכין כן על ההלל הנאמר במועדים: 'וי"ל דקריאת ההלל של מועדים די לו בזמן שאומר במועד. והלל של ראש חדש אין לברך בו שהחיינו, לפי שמקצת החדשים הם חסרים ולא מצאנו שהחיינו בפחות משלשים יום'. וצ"ב לדבריו, מדוע אין מברכין על הלל דחנוכה, והלא המשנ"ב בסי' תרעו סק"ב והשעה צ"ג סק"ג כתבו שיברך 'שהחיינו' בעת הדלקת הנרות גם על היום. ואם לא ברך בעת ההדלקה, מדוע שלא יברך באומר את ההלל. ואכן השדי חמד במערכת חנוכה ח"ט עמ' 199 הביא משמיה דהר"ש כהן מוילנא שאם לא ברך בעת ההדלקה מחוייב לברך שהחיינו על ההלל. אך מדברי האבודרהם נראה, שלא תיקנו לברך 'שהחיינו' על הלל גם אם לא ברך אותה על היום, דומיא דר"ח. ובבאורו י"ל, כשם שבר"ח לא תיקנו לברך 'שהחיינו' על ההלל כלל בשל חודשים חסרים, כן לא תיקנו

לברכה על הלל דמועדות משום שמברכין כבר 'שהחיינו' על המועד. וה"ה בחנוכה, כיון שמברכין בעת הדלקת הנר 'שהחיינו', לא תיקנו ברכה זו כלל קודם לאמירת הלל. ברם המג"א בס"י תכ"ה דחה את דברי האבודרהם, וס"ל שאין לברך שהחיינו על התחדשות המתקיימת פחות מחצי שנה מקדמותה. ולדבריו כיון שבין מועד למועד אין חצי שנה, אין חיוב לברך 'שהחיינו' על המועדות. ולפי"ז הדין שאין לברך 'שהחיינו' על הלל דמועדות, כולל את הלל דחנוכה.

ואפשר ליישב עפ"י דברי הר"ן בסוכה סוף פרק ד שכתב כי אין לברך 'שהחיינו' על הלל הנאמר בעת הישועה מהצרה, כיון שאין זמנו קבוע. ולפי"ז י"ל שכיון שההלל דחנוכה נתקן בשל הצרה שנושעו ממנה, כמבואר ברש"י בפסחים ב"דף ק"ז. בד"ה 'ועל כל צרה' על דברי הגמ': 'נביאים שביניהן תקנו להן לישראל, שיהו אומרים אותו על כל פרק ופרק ועל כל צרה וצרה שלא תבא עליהן, ולכשנגאלין אומרים אותו על גאולתן', ובאר רש"י: 'אם חס ושלום תבוא צרה עליהן ויושעו ממנה, אומרים אותו על גאולתן, כגון חנוכה'. הרי שעל הלל דחנוכה אין לברך כלל 'שהחיינו' בשל היותו מחוייב מכוח הישועה מהצרה ולא הזמן גרם לו להאמר, בניגוד להלל הנאמר מפאת היום כשאר המועדות, שהזמן גרם לו שיאמר ולכן לכאורה מחוייב לברך לפניהם 'שהחיינו'.

בניגוד להנ"ל, הסמ"ק בס"י קמו כתב כי ישנה חובה מדאורייתא לומר הלל מהנא' בפרשת עקב 'הוא תהלתך והוא אלוקיך', ותקנו רבנן כי יאמרוהו בחג, אך לדבריו אין ההלל מדיני החג והמועד (שכן הפסוק הנ"ל אינו מענייני המועדות), אלא כך הנהיגו חכמים. ודלא כדיעות הנ"ל שדין אמירת ההלל הוא מהלכות המועד. וא"כ לא מהני אמירת 'שהחיינו' הנאמר על היום לפטור את המצווה הנעשית שלא בסמיכות לברכה. ואחי הרב צבי יהודה שליט"א באר בשיטת הסמ"ק שאין מברכין 'שהחיינו' על מצוות שבדיבור שאין בו מעשה, להבדיל ממגילה שיש בה מעשה קריאה מהכתב (ובתוס' רא"ש סוכה מו. ד"ה 'העושה סוכתו' חילק שמברכין על מגילה משום פירסומי ניסא). ועל כן אין מברכין 'שהחיינו' על אמירת ההלל.

חיוב נשים בהלל דחנוכה: המשנה בסוכה ב"דף לה. אומרת: 'מי שהיה עבד או אשה או קטן מקריין אותו, עונה אחריהן מה שהן אומרים'. התוס' שם בד"ה 'מי שהיה' כתבו: 'משמע כאן דאשה פטורה מהלל דסוכות וכן דעצרת, וטעמא משום דמצוה שהזמן גרמא היא. אע"ג דבהלל דלילי פסחים משמע בערבי פסחים דמחייבי בד' כוסות, ומסתמא לא תיקנו ד' כוסות אלא כדי לומר עליהם הלל ואגדה, שאני הלל דפסח דעל הנס בא ואף הן היו באותו הנס, אבל כאן לא על הנס אמור'. הרי שאשה פטורה מהלל הנאמר בתורת יו"ט, אך מחוייבת בהלל הנאמר על הנס. ויש לדייק בדברי התוס' שלא פטר את הנשים מהלל הנאמר בחג הפסח ביום, הרי שמחוייבות בו, וכ"כ במקור חיים או"ח סי' תרמד וההתעוררות תשובה ח"א סי' נא. ובאר במנחת

פתים לגר"מ אריק בסי' תרפג שכיון שנשים היו באותו הנס של פסח וחנוכה, מחוייבות לומר הלל הנאמר על הנס (ובאגרות משה ח"א או"ח סי' קצ כתב שיכול איש להוציא אחרים בהלל הנאמר על הנס אף שכבר יצא יד"ח, שכן: 'יש עדיין עליו מצוה לפרסם הנס כמה שיכול, וממילא נחשב שעדיין שייך הוא להמצוה ויכול להוציא אף שאין עליו ערבות, מאחר שבקריאה זו מפרסם הנס עוד'). ולפי זה דברי ריב"ל לחייב נשים אמור בכל מצוות החג המציינות את הנס שהתרחש, כאמירת ההלל, ולא רק בהדלקת הנרות בלבד. ולכאור' יש לתלות חיובן בשאלה אם מחוייבין בהלל מדאורייתא או מדרבנן, שכן נחלקו הראשונים אם בשל היותן באותו הנס מחוייבות בדיני דאורייתא, או רק מדרבנן.

אולם הרמב"ם בהל' חנוכה פ"ג הי"ד כתב שמשנה זו שאשה לא מוציאה איש מיירי גם בהלל דחנוכה, ופטורות נשים מלומר הלל זה. ובבנין שלמה ח"ב סי' סג ובמנחת שלמה תניינא סי' נח אות ה פסקו שנשים יוצאות יד"ח במזמור אחד ובהודאה כלשהיא, ולכן אינן צריכות לומר את כל ההלל. אך המרחשת ח"א בסי' כב פטר נשים לגמרי מהלל דחנוכה. וכן נראה מפשט לשון הגמ' בשבת ברף כג.: 'אמר רבי יהושע בן לוי נשים חייבות בנר חנוכה, שאף הן היו באותו הנס', לא נאמר שנשים חייבות ביומי דחנוכה ובמצוותיו, אלא רק בנר חנוכה. ולכאורה הינן פטורות מלומר הלל, וכן פסק המג"א בסי' תכב סק"ה. ובביאור הלכה שם כתב שמ"מ יכולות לברך על ההלל. וצ"ב מדוע פטרו נשים מההלל והא היו באותו הנס, והלא מבואר בתוס' במסכת סוכה ברף לח.: 'שאני הלל דפסח דעל הנס בא ואף הן היו באותו הנס', ומטעם שהיו באותו הנס יש לחייבן לומר הלל.

בשדי חמד מערכת חנוכה אות ט סק"ב באר שכיון שהלל נאמר על הנצחון במלחמה, ונשים לאו בני מלחמה נינהו, לכן פטורות מההלל, וכ"כ המרחשת ח"א בסי' כב. והקשה ע"כ שם, שגם בפורים מודים על הנצחון במלחמה, ובכו"ז נשים מחוייבות במקרא מגילה ובסעודה משום שהיו בכלל הגזירה. ולכאורה יש עוד להקשות, שאין בהודאה זו רק על הנעשה במערכות הקרב, אלא על יד ד' בישועה ותקומת מלכות ישראל בזכות הנצחון בנס במלחמות, ועל כך יש גם לנשים להודות. ועוד, שלדעת המהר"ל בנר מצווה, הפר"ח בסי' תרע והנצי"ב בשאלתא כו מדליקין ביום הראשון נר בשל הנצחון במלחמה, ולדבריו לא היה מקום לחייב נשים בהדלקת הנר ביום זה (וראה במהר"ל שם שהדלקת הנר בכל הימים הינה כהודאה על הנס המלחמה, ובכו"ז חייבו נשים בחיוב זה).

ובמנחת שלמה תניינא סי' נח סק"ה באר שנשים חייבות רק באשר תקנו לזכר הנס, אבל תקנת אמירת ההלל דחנוכה לא נתקנה כזכר לנס אלא משום שימים אלו הוגדרו כימים טובים, וכדרך תפילה היא נאמרת: 'שעשו את אותם הימים לפרק שבו חייבים לשמוח בד', אף שההלל עצמו אין בו שום זכר לאותם הנסים', ונשים פטורות ממצוות עשה שהזמן גרמן.

ואפשר להבחין בין ימי הודאה על הנס, בהקדם ברור דין אמירת הלל על הנס, האם יש בכך הודאה על נס שהתרחש לעמינו בעבר, או שיש כאן תקנה לומר הלל זכר לנס. וי"ל שזהו

ההבדל בין הלל דפסח להלל דחנוכה. בחג הפסח חייב אדם לראות עצמו כיוצא בשעה זו ממצרים, שכן גאולה זו מהווה כיסוד לאומתינו, ולפיכך אנו מציינים בכל מועד את זכר ליציאת מצרים. וא"כ חובת אמירת ההלל על נס יציאת מצרים, היא הודאה להשי"ת על הטובה והישועה שהנחיל לנו, ואף נשים היו באותו הנס ומחוייבות להודות להשי"ת על כך. ברם נס דחנוכה הוא תשועה גדולה שעשה השי"ת לאבותינו, ותיקנו חז"ל זכר לכך ובגדרי החיוב לא חייבו את הנשים לאומרו. וכן נראה מדברי ר' עמרם גאון הובא בספר מטה משה: ד'אין אומרים ברכת שעשה ניסים בליל הפסח כמו בחנוכה ופורים, לפי שהוא יום ישועה ולא יום נס'. הרי דיום הפסח הוא יום תשועה וישועה אף לנו וההלל נאמר כהודאה על הניסים ולכן נשים חייבות בו, בניגוד ליומי דחנוכה שאנו מציינים ומודים על נס, וההלל נאמר כשבח, ופטרנו נשים מלאומרו.

האם יש להעדיף הדלקת נר חנוכה, או אמירת הלל ועל הניסים: החכמת שלמה בסי' תרפג, א דן אם ביד האדם להשתחרר מהכלא המצוי במקום לא נקי, אם יעדיף לצאת בזמן השקיעה ולהדלקת הנרות, או יעדיף לצאת בשחרית בזמן אמירת ההלל ועל הניסים. והכריע כי ההלל עדיף. לפי"ז התשובה טמונה בעצם שאלת הגמ' 'מאי חנוכה', והשאלה היא מה העיקר בחג זה האם הדלקת הנר או ההלל והודאה, והכריעו בכרייתא כי עיקר תקנתן היתה בהלל ובהודאה. וא"כ ימתין וישתחרר בבוקר לתפילה בכדי לומר הלל והודאה. בחשוקי חמד בעמ' קנב נשאר בצ"ע אם צריך למכור כסותו בכדי שיוכל לומר הלל כשם שאמרו לגבי הדלקת הנר, שכן התפילה דוחה את הדלקת הנר ויש לחייבו להתאמץ ולהוציא מממונו למענה כשם שהיה מחוייב להוציא לנר, או דילמא דווקא לצורך פרסומי ניסא להדלקת הנר חייבוהו בכך, ולא למצוות אחרות הגם שהינם יותר חשובות. ואין להחיל את כל דיני הנר לדין אמירת ההלל.

והנה יסוד הספק טעון ברור מיסודו. שכן חייב העני למכור כסותו להשיג נר, אך מנלן שחייב למכור כסותו להכשר ההדלקה, ושיתאפשר לו להדליק? האם נימא שחייב הציבור לגייס ממון בכדי שיתאפשר לו לצאת מהכלא להדליק נר חנוכה ויתחייב בהדלקה, כשם שמחוייבין ליתן שמן ונר לנזקק? ושמא מחוייבין ליתן רק את צורכי ההדלקה ולא את התנאים ואת האפשרות שיתחייב להדליק. ומילתא בטעמא, שהחיוב על הציבור ליתן הוא משום שמחוייבים בעצמם בפרסומי ניסא, ומוטל על כל אחד מישראל לדאוג שיהא לכל ישראל פרסום הנס, אך אינם מחוייבים לדאוג שיהיה לכל אחד מישראל חיוב להדליק. וכן י"ל שחייבו למכור כסותו בכדי שיהא לו נר להדליק, ולא לצורך היכולת להשתחרר ולהתחייב בהדלקה. שכן אטו מחייבין את מי שאין לו בית ואינו מחוייב להדליק, לרכוש בית ולהתחייב בהדלקה. וצ"ת.